

INHOUD

	Verantwoording	13
	Rolverdeling	15
1	Heksensabbat in Brussel	21
2	Een discrete Kortrijkzaan	35
3	Radium uit Olen	45
4	Ideeën in kettingreactie	57
5	Een strategisch erts	65
6	Charles Pecher en het cyclotron	77
7	De son-of-a-bitch van Manhattan	93
8	De route Shinkolobwe – New York	105
9	Spionnen, executies en schietpartijen	113
10	De geallieerden op het verkeerde been	123
11	Belgen en het zwaar water	131
12	Wantrouwen en fluwelen handschoenen	141
13	Pepermunt tegen een vuile bom	161
14	Nu ben ik de Dood	181
15	Kleine jongen en dikzak	187
16	Nadat de bom was gevallen	207
	Bronnen	223
	Noten	225

*‘Een samenleving die zijn denkers van zijn krijgers scheidt,
laat het denken over aan lafaards
en het vechten aan dwazen’*

THUCYDIDES

De Peloponnesische Oorlog, ca. 410 v.C.

*‘Oh, fatal day – oh, day of sorrow,
It was no trouble she could borrow;
But in the future she could see
The clouds of infelicity.
He is the bird of ill omen. How harsh his midnight cry!
It seems to shriek, in mournful sounds, Death! Death!
The Prince of the Air certainly causes them [destructive cyclones],
since he has control of our atmosphere.
They are displays of his wrath, Oh! eternal woes!
Deliver us from the “Prince of Darkness”.
Deliver us from his fiery embraces.
Rather fear Him that is able to destroy both soul and body.
In calling me by the strange name of “Enola”,’*

MARY YOUNG RIDENBAUGH

Enola; or, Her fatal mistake, 1886

*'It's 8:15,
that's the time that it's always been
We got your message on the radio,
conditions normal and you're coming home
Enola Gay,
is mother proud of little boy today'*

ORCHESTRAL MANOEUVRES IN THE DARK
Enola Gay, 1980

*'Jij moet nog huiswerk maken
Voordat de bom valt
Een diploma halen
Voordat de bom valt
 $E = mc^2$
Voordat de bom valt'*

DOE MAAR
De Bom, 1982

INLEIDING

Pas in 2019 werd ‘Belgiës slechtst bewaarde geheim’ op een onhandige manier verklapt. ‘Eindelijk zwart op wit: er liggen Amerikaanse kernwapens in België’, kopte de krant *De Morgen*.¹ Het was allemaal te lezen in een officieel NAVO-document dat online stond.

Natuurlijk was dit niks nieuws. Het was toevallig komkommer-tijd en er volgde wat onhandig geschuifel bij politici, die stamelend bekenden dat hun voorgangers in maart 1985 de kruisraketten naar België hadden gehaald. En dit allemaal nadat op 23 oktober 1983 meer dan 400.000 mensen door de straten van Brussel waren getrokken voor de antirakettenbetoging. Het waren mijn jeugdijaren. We keken met grote ogen naar de postapocalyptische film *The Day After* (over hoe Amerikaanse families na een atoomaanval door de chaos heen waadden), op onze tienerkamers hingen affiches met daarop een vuist die een raket vermorzelt en we zongen mee met *Enola Gay* van Orchestral Manoeuvres in the Dark en *De Bom* van Doe Maar, die met een paar jaar verschil de hitparade beheersten. Het was voor ons kortom niet alleen noodzakelijk, maar ook plezierig om aan de kernbetogingen deel te nemen.

Tijdens de daaropvolgende oorlogen en conflicten van de jaren 90, en ook in deze 21ste eeuw, bleven de atoomwapens opgeborgen in hun loods en silo’s. Niemand durfde nog op de Rode Knop te drukken. Driekwart eeuw na datum is de kernbom op Nagasaki nog steeds de laatste die werd ingezet. De onwaarschijnlijke kracht van beide kernontploffingen en de verwoestingen in het onfortuinlijke Japan maken intussen deel uit van ons collectief geheugen. De iconische paddenstoelwolk is de mythische moloch die al zo lang opgesloten blijft.

Nog zo’n slecht bewaard geheim is dat België tijdens de Tweede Wereldoorlog een rol heeft gespeeld bij de totstandkoming van de

atoombommen. De illustere mediafiguur en bajesklant Jean-Pierre Van Rossem pleegde in 2011 een vuistdik boek² waarin hij nauwgezet de rol van de Belgische staat bij de verkoop van het Congolese uranium in de verf zette. Hij knoopte er nog enkele complottheorieën en vier politieke moorden aan vast die latere onderzoekers vrij makkelijk onderuit haalden. Het jaar daarop gooide gewezen volksvertegenwoordiger Luc Barbé (Agalev/Groen!) zijn e-book *België en de Bom*³ online, dat op veel vlakken een heel nuchtere kijk geeft op het Belgische uraniumverhaal. Vooral de rol die ons land na de Tweede Wereldoorlog speelde, weet de auteur erg boeiend uit de doeken te doen.

Het verhaal van het ‘Belgische’ uranium voor de atoombommen blijft de fantasie prikkelen, ook in Vlaanderen. De film *Torpedo* (2019) van Sven Huybrechts, met Koen De Bouw in de hoofdrol, had als onderliggend verhaal de smokkel van Congolees uranium door Vlaamse verzetsstrijders in een Duitse duikboot.

De titel van dit boek geeft aan dat ik eerder de rol van Belgische burgers, en veel minder die van de Belgische staat (die in voornoemde werken behandeld werd), tracht te reconstrueren. Die Belgische betrokkenheid bij het zogenaamde Manhattan Project, het geheime project dat de atoombom ontwikkelde, belichten we vanuit drie hoeken.

Vooreerst is er het feit dat ons land, door toedoen van een visionaire industrieel, vanaf 1911 een draaischijf werd voor het uitwisselen van internationale kennis over kernonderzoek, in een tijdperk waarin vrijwel niemand kon bevatten hoe de wetenschap zo op zijn kop kon worden gezet. Onderzoekers als Einstein, Heisenberg, Bohr, Rutherford, Curie droegen wetens willens bij tot de ontwikkeling van de kernbom. Zij, en nog vele anderen, tekenden vanaf 1911 present op de Solvay-bijeenkomsten in het Brusselse Hotel Métropole, wat tot homerische discussies, maar vooral nieuwe inzichten leidde.

De relatie met de gebeurtenissen in Hiroshima en Nagasaki wordt nog hechter doordat België een kolonie bezat met in de bodem het puurste uranium – de grondstof voor de bom. Inderdaad, het was een Belgische industrieel die het Manhattan Project van het nodige uranium voorzag. De rol van de Belgische staat beperkte zich tot het zetten van een paraaf onder een document dat al veel eerder voorbereid was. Via Albert Einstein beseften President Roosevelt en Premier Churchill dat met het Belgisch-Congolees uranium de oorlog kon worden gewonnen, maar ook dat nadien een hegemonie van het Westen tegenover de Sovjet-Unie gegarandeerd was.

Ten slotte belichten we de rechtstreekse betrokkenheid van enkele landgenoten in het Manhattan Project – onderzoekers die zonder dat ze het op dat moment écht beseften, een (wezenlijke) bijdrage leverden. Mede doordat de hele onderneming nog decennia na de oorlog onder sluiers van geheimhouding verborgen bleef, vergleden hun namen haast in de vergetelheid.

En verder kruisen er nog andere bizarre, tragische en kleurrijke gebeurtenissen, feiten en figuren deze verhaallijnen. Ze dragen bij tot een boeiend internationaal historisch perspectief, en zo blijkt de waarheid (weer eens) een stuk boeiender dan de fictie. In de bladzijden hierna wordt er dus ook gespioneerd, worden geheim agenten geëxecuteerd en schepen getorpedeerd.

De totaliteit van het verhaal, met zijn anekdotiek, staat misschien veel dichterbij ons dagelijkse bestaan dan we vermoeden. Zo legde ik zelf een *infinitesimaal* kleine link tussen het Manhattan Project en de reden waarom ik mijn grootmoeder nooit gekend heb. Want in haar tries-te verhaal kunnen zich tienduizenden mensen vinden.

Erembodegem, mei 2020

VERANTWOORDING

Dit boek is een poging tot reconstructie van gebeurtenissen die zich voltrokken tijdens de eerste helft van de vorige eeuw. Die heb ik voornamelijk proberen op te bouwen aan de hand van archiefstukken. In Belgische bestanden mag men niet zoveel verwachten, vooral omdat vrijwel alles vanuit Londen en New York geregeld werd, en elke pagina het stempel 'Top Secret' meekreeg. Gelukkig zijn de meeste documenten *declassified* en na wat zoeken vond ik er terug in The National Archives (Kew, Londen) en de National Archives and Records Administration (Maryland, vs). Dit stelde me in staat om het intrigerende proces van de overdracht van het uranium van Congo naar de Verenigde Staten te reconstrueren.

Natuurlijk kan men niet om de literatuur heen. Over de hele thematiek rond de atoombommen en uranium zijn intussen al zoveel boeken geschreven dat je er een flinke stadsbibliotheek mee kunt vullen. Geen mens die ze tijdens dit aardse bestaan verwerkt krijgt. Bovendien overlapt het ene werk al eens het andere. De voorbije jaren werd meermaals aan mijn voordeur gebeld met een pakje, verstuurd vanuit een of ander buitenlands antiquariaat, met een specifiek boek waarin een Belgische bijdrage vermeld staat. Twee Belgische historici, René Brion en Jean-Louis Moreau, publiceerden in 2006 het monumentale werk *Van mijnbouw tot Mars: de ontstaansgeschiedenis van Umicore*. Voor hun onderzoek kregen ze toegang tot de archieven van Union Minière, waardoor ze een bijzonder beeld creëerden, vooral vanuit nationaal perspectief, van België's meest illustere bedrijf.

Natuurlijk is er het wereldwijde web, waar ik tijdens nachtenlange surfessies nog meer stukjes aan boord kon trekken, vooral wat betreft het trans-Atlantische uraniumtransport en de bedreiging door Duitse onderzeeërs.

Daar waar mogelijk laat ik de spelers zelf aan het woord. Sommige archiefstukken zijn notulen van vergaderingen, waardoor men de gesprekken makkelijk kan uitschrijven, zonder de waarheid geweld aan te doen. Andere brieven zijn dan weer honderd jaar oud en opgesteld in een archaïsch taalgebruik. Ik heb ervoor gekozen om die sfeer te bewaren. De bronnen van archiefstukken en publicaties zijn verwerkt in de eindnoten.

Dit is een verhaal over wat voor de meeste stervelingen de meest ingewikkelde wetenschap is. Om de geschiedenis ervan te begrijpen, kan men er niet omheen bepaalde technische elementen te vermelden. Ik moet bekennen dat dit een grote uitdaging was voor iemand als ik, die op school nooit hoge ogen gooide tijdens de lessen fysica. Gelukkig kon ik rekenen op een studiegenoot die beter oplette en nadien kernwetenschappen ging studeren.

Tijdens het lezen van interviews en het uitvlooien van documenten over het Manhattan Project stuitte ik op de namen van enkele in België geboren wetenschappers die tijdens de oorlogsjaren in de Verenigde Staten onderzoek verrichtten. Het is lang niet uitgesloten dat er nog Belgen verborgen zitten tussen de tientallen tonnen papier die het project achterliet. Toen ik de betrokken families contacteerde, reageerden die verwonderd en soms ook achterdochtig, want ‘vader’ had na de oorlog niet zo heel veel over die episode verteld. Het is niet denkbeeldig dat deze mensen, die volgens mij op het moment dat ze ingeschakeld waren niet op de hoogte waren welke draagwijdte hun bijdrage zou hebben, sinds augustus 1945 met gemengde gevoelens zaten. Bovendien waren ze nog decennialang aan geheimhouding gebonden. In dit boek vel ik echter geen moreel oordeel. Het verhaal van de inzet van de twee kernwapens kent vele facetten en evenveel grijstinten.

Mijn dank gaat naar emeritus professor Frank Deconinck (biomedische wetenschappen, VUB), maar in het bijzonder naar mevrouw Evelyne Pecher. Ik hoop dat het intrieste verhaal van haar vader Charles zijn monumentale levenswerk ook in Vlaanderen in de kijker zet.

Allerhande tips en afbeeldingen mocht ik ontvangen van Luc Barbé, Benny Ceulaers, Luc Cox, Wim Govaerts, Dirk Meert en Thierry Van den Berg. Mijn pa Luc bewerkte de foto's en zoon Victor hield een kritisch oog op de redactie. Bedankt allemaal.

Dat dit verhaal tot vandaag voor controversie zorgt, blijkt uit het feit dat nogal wat mensen en instellingen die me op diverse manieren geholpen hebben, hun naam liever niet in het boek zagen verschijnen. Het is een wens die ik respecteer. Ze weten dat mijn dankbaarheid groot is.

ROLVERDELING
(IN ALFABETISCHE VOLGORDE)

- Anderson, John** (1882-1958): Chancellor of the Exchequer (minister van Financiën) onder Winston Churchill. Onderhandelde in 1944 over Belgisch uranium met de Belgische regering. Kreeg in 1951 de titel Viscount Weaverley.
- Augustine, Reginald C.** (1913-2011): Amerikaans officier, maakte deel uit van de ALSOS-missie, bezocht in najaar 1944 Olen om er uranium te zoeken.
- Becquerel, Henri** (1852-1908): Frans natuurkundige, ontdekker van radioactiviteit, Nobelprijs voor Natuurkunde 1903 (gedeeld met **Pierre** en **Marie Curie**).
- Bohr, Niels** (1885-1962): Deens fysicus, grondlegger atoomstructuur en kwantumtheorie, Nobelprijs voor Natuurkunde 1922, deelnemer Solvay-conferenties 1927, 1930 en 1933, vreesde voor Duitse atombom.
- Berg, Morris 'Moe'** (1902-1972): Amerikaans baseballspeler, geheim agent tijdens WO II, kreeg de opdracht **Werner Heisenberg** te vermoorden.
- Buttgenbach, Henri** (1874-1964): Belgisch geoloog, determineerde uranium in Belgisch-Congo.
- Churchill, Winston** (1874-1965): Brits premier tijdens WO II.
- Curie, Marie** (1867-1934): Pools/Frans natuurkundige, Nobelprijs voor Natuurkunde 1903 (gedeeld met **Henri Becquerel** en haar echtgenoot **Pierre Curie**), nam deel aan Solvay-conferenties 1911, 1927, 1930, 1933, werkte met dochter **Irène** als radiologe in de Belgische Westhoek tijdens WO I.
- Curie, Irène** (1897-1956): dochter van **Marie**, werkte tijdens WO I als radiologe in de Westhoek, Nobelprijs voor Scheikunde 1935, samen met haar echtgenoot **Frédéric Joliot**.